

ları ise muhalefette kalmış ve zamanla bütün Şii fırkaları bu gruptan doğmuştur.

Nevbahtî eserinin devamında, üçüncü halifenin öldürülmesi üzerine Hz. Ali'ye biat edilip "cemaat"ın oluştuğunu, fakat çok geçmeden müslümanların Hz. Ali'yi tutanlar, ona muhalefet edip önce Talha, Zübeyr ve Âişe, ardından da Muâviye etrafında toplananlar ve hiçbir tarafa meyletmeyip çekimsiz davrananlar olmak üzere üç zümreye ayrıldığını kaydeder. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme ve Üsâme b. Zeyd'in de aralarında bulunduğu bu sonuncu grup Mu'tezile'nin temel şahsiyetlerini oluşturmuştur. Ayrıca Hz. Ali'nin hilâfeti zamanında kendi ordusundan ayrılanlar Havâric gruplarını teşkil etmişler, ölümünden sonra da eski muhalifleri ve pek azı hariç kendi taraftarları Muâviye etrafında birleşerek büyük müslüman çoğunluğunu oluşturmuş ve Mürcie adını almışlardır. Daha sonra Şia dışında kalan büyük müslüman çoğunluğunun imâmet konusundaki düşüncelerine temas eden müellif onların konuyla ilgili ittifak ve ihtilâflarına yer vermekte, İslâm fırkalarını Mürcie, Havâric, Mu'tezile ve Şia olmak üzere dört ana gruba ayırmaktadır.

Giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra Nevbahtî, yer yer diğer fırka ve mezheplere de temas etmekle birlikte esas olarak on iki imam Şiiliğine göre Hz. Ali'den başlayarak on birinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatına kadar geçen süre içinde her imamın ölümünün ardından ortaya çıkan grupları, bu grupların liderlerini ve bazı temel görüşlerini kaydeder. Buna göre Hz. Ali'den sonra Şia üç gruba ayrılmıştır: Ali'nin ölmeyip bir gün yeniden dünyaya döneceğini iddia eden Sebeyye, onun Fâtıma'dan doğma olmayan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'yi imam olarak tanıyan Keysâniyye ve Hz. Hasan'ın imâmetini benimseyen zümre. Sonuncu grup, Hasan'ın Muâviye lehine imâmetten çekilmesinden sonra az bir kısmı hariç ondan uzaklaşıp çoğunlukla birleşmiş, diğerleri ise kardeşi Hüseyin'in imâmetini kabul ederek onun Kerbelâ'da şehid edilmesine kadar mensubiyetlerini devam ettirmişlerdir. Müellif bunun ardından, Hz. Hüseyin'in vefatından itibaren Zeynelâbidin'den başlamak üzere on birinci imama kadar umumiyetle imamın ölümüyle ortaya çıkan bölünmelere temas etmesi yanında Şii gruplara ait mütedil ve

aşırı görüşlere de yer vermektedir. Hasan el-Askerî'nin vefatından (260/873) sonra tâbileri on dört fırkaya ayrılmıştır. İmâmetle ilgili çeşitli görüşler ileri süren bu fırkalardan biri de Hasan el-Askerî'nin Muhammed adında bir çocuğu olduğunu, fakat gizlendiğini, yeryüzü fesadla dolduktan sonra yeniden dünyaya dönerek adaleti hâkim kılacağını iddia etmiştir. İmâmiyye adıyla anılan bu gruba göre söz konusu on ikinci imam beklenen mehdîdir.

Fıraku's-Şi'a, on iki imam Şiiliğinin ilk üç asırlık tarihine ışık tutan eski ve temel bir kaynaktır. Bununla birlikte fırkaların doğuş sebeplerine temas edilmemiş, gruplara dair temel görüşler tahlile tâbi tutulmamış, konular kısa ve yüzeysel olarak işlenmiştir. Öte yandan bazı Şii müelliflerin varlığını kabul etmedikleri (bk. Murtazâ el-Askerî, s. 17 vd.) Abdullah b. Sebe' ve Sebeyye'den bahsetmesi dikkat çekicidir. Kitabın bir özelliği de Sa'd b. Abdullah el-Kummî'nin (ö. 301/913) *el-Ma'kâlât ve'l-fırak* adlı eseriyle büyük çapta benzerlik göstermesidir. Bu durum, her iki müellifin günümüze ulaşmayan ortak bir kaynaktan istifade ettiğini veya Kummî'nin eserini neşreden Muhammed Cevâd Meşkûr'un de kaydettiği gibi (*Terceme-i Fıraku's-Şi'a-i Nevbahtî*, I, 27) bu müellifin Nevbahtî'nin eserinden faydalandığını ortaya koymaktadır. W. Madelung'a göre Nevbahtî, eserinin ilk bölümünde Hişâm b. Hakem'in *İhtilâfû'n-nâs fi'l-imâme*'sinden istifade etmiştir (*EI*² [İng.], VII, 1044).

Fıraku's-Şi'a'nın ilk neşri H. Ritter tarafından gerçekleştirilmiş (İstanbul 1931), aynı neşir bazı düzeltmelerle Muhammed Sâdık Âl-i Bahrülulûm tarafından tekrarlanmıştır (Necf 1355/1936). Muhammed Cevâd Meşkûr eseri *Les sectes shiites: traduction annotée avec introduction* adıyla Fransızca'ya (*RHR*, CLIII [1958], s. 68-78, 176-214; *CLIV* [1958], s. 67-95, 146-172; *CLV* [1959], s. 63-78); müstakil baskısı, Tahran 1958), S. M. Prozorov İngilizce bir özetle birlikte *Shiitiskie Sekti* adıyla Rusça'ya (Moskova 1973) çevirmiştir. *Fıraku's-Şi'a* yine Muhammed Cevâd Meşkûr tarafından, baş tarafına müellifin hayatı ve eserine dair bilgi veren, ayrıca III. (IX.) yüzyılın sonuna kadar Şiilik'le birlikte diğer İslâm fırkalarına genel bakış yapan 283 sayfalık iki mukaddime, sonuna da çeşitli indeksler ilâvesiyle Farsça'ya çevrilmiş ve *Terceme-i Fıraku's-Şi'a-i Nevbahtî* adıyla yayımlanmıştır (Tahran 1353 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a* (nşr. Muhammed Sâdık Âl-i Bahrülulûm), Necf 1355/1936; Nûrullah Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1365 hş., I, 426; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edebe*, Tebriz, ts., VI, 248-249; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 952; Sezgin, *GAS*, I, 359; Muhammed Cevâd Meşkûr, *Terceme-i Fıraku's-Şi'a-i Nevbahtî*, Tahran 1353 hş., I, 27; Murtazâ el-Askerî, *Abdullah b. Sabâ Masalı* (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1974, s. 17 vd.; Seyyid Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şi'a*, Beyrut 1401/1981, s. 370; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ te'sânîfi's-Şi'a*, Beyrut 1403/1983, XVI, 179; *A'yânü's-Şi'a*, V, 320; İrfân Abdülhamîd, *Dirâsât fi'l-fırak ve'l-akâ'idü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 25; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şi'ası*, İstanbul 1984, s. 59, 62; Hasan el-Emîn, *Dâ'iretü'l-ma'ârifü'l-İslâmiyyeti's-Şi'iyye*, Beyrut 1410/1989, V, 214-222; Louis Massignon, "Nevbahtî", *IA*, IX, 220; J. L. Kraemer, "al-Nawbakhtî", *EI*² (İng.), VII, 1044. İLYAS ÜZÜM

FIRAT

Türkiye topraklarından doğup Irak'ta Dicle ile birleştikten sonra denize ulaşan akarsu.

Firat ismi, aslı Sumerce Bu-ra-nu-nu olan Âsur dilindeki Purattu, İbrânice'deki Perath adının Arapçalaşmış (Furât) şeklindedir. Güneybatı Asya'nın en büyük nehri olan bu akarsuyun adı Eski Farsça'da Ufrâtu, Orta Farsça'da ise Frât biçiminde geçer. Batlı müellifler de bu kelimeyi Euphrate veya Eufrate şeklinde kullanırlar.

Firat ırmağı Karasu ve Murat adlı iki kolun birleşmesiyle meydana gelir. Bunlardan Karasu en uzun kol olmamakla birlikte eskiden beri halk arasında Fırat adını taşımakta ve bu nehrin ana kolu sayılmaktadır. Dolayısıyla Karasu'nun kaynağı olan ve Erzurum ovasının kuzeyindeki Dumlu dağından çıkan Dumlu suyu da Fırat'ın başlangıç kolu kabul edilmektedir. Karasu Erzurum ovasından geçip bu ovanın batısında Aşkale'den sonra dar ve derin boğazlara dalar. Keskin dirsekler yaptığı Aşkale ile Tercan arasındaki kesiminde önce güneye, sonra da tekrar batıya yönelir. Bu arada sol taraftan Tuzla suyunu alır, tekrar dar ve derin bir boğaz olan Sansa Boğazı'na girer. Bu boğazdan çıktıktan sonra da sık sık yatak değiştirdiği Erzincan ovasından geçer. Erzincan ovasının batısında bu ova ile Kemah arasında Kemah Boğazı'na, Kemah ile İliç arasında Atma Boğazı'na giren ırmak, bu iki boğazda bazı kesimlerde yüksekliği yüzlerce metre olan ve dik duvarı andıran kayalıklar arasında akar. Karasu, İliç'in batı-

sında birden bire sert bir dirsekle güneye döner ve bu dönemeç yerinde de Divriği tarafından gelen Çaltı suyu (Ortaçağ kaynaklarında Nehrü Abrîk) kendisine kavuşur. Burada nehir, dar ve kenarları son derece dik olan Sandık Boğazı içinde akarak Kemaliye (Eğin) önlere gelir. Daha güneyde de sağ taraftan gelen Arapkir suyunu (eski Nehrü Ancâ) aldıktan sonra Keban kasabasının 10-12 km. kadar kuzeyinde Murat nehriyle birleşerek Fırat'ı oluşturur. Karasu ile Murat'ın birleştiği nokta günümüzde Keban baraj gölünün suları altında kalmıştır. Kıyıları çok girintili çıkıntılı olan Keban baraj gölünün kuzeye doğru uzanan dar bir körfezi Kemaliye önlere, hatta Sandık Boğazı'na kadar sokulur.

Fırat'ın öteki önemli kolu olan Murat ırmağı (Ortaçağ Arap kaynaklarında Nehrü Arsanâs), Van gölünün kuzeyinde bulunan Aladağ ile kuzeybatısındaki Muratbaşı dağı'nın (3510 m.) yamaçlarından kaynaklanan suların birleşmesiyle oluşur. Murat suyu Diyadin kasabasından sonra batıya doğru akarak Taşlıçay civarından geçer, Ağrı (Karaköse) şehri yakınlarında Eleşkirt ovasından gelen suları da alarak güneybatıya yönelir. Tutağ'tan geçip Malazgirt ovasına girer, sağ taraftan Bingöl dağlarından kaynaklanan Hınıs suyunu alır. Bundan sonra çok dar ve derin bir boğazdan geçerek Muş ovasına çıkar. Bu ovada, Nemrud

dağı eteklerinden doğan ve Bitlis yöresinin sularını toplayan Karasu kendisine katılır. Daha sonra hep doğu-batı doğrultusunda akan Murat suyu vadisinde dar boğazlarla oldukça geniş ovalar birbirini takip eder. Akarsuyun Palu kasabasının batısında kalan kesimi günümüzde Keban baraj gölünün suları altında kalmıştır. Baraj gölü oluşmadan önce Uluova'nın sularını toplayan Harinket suyu ile kuzeydoğudan gelen Peri suyu birer kol olarak Murat suyuna katılırdı. Günümüzde bu akarsularla Murat ırmağı ve eskiden Peri suyunun kolu olan Munzur suyu da Karasu gibi Keban baraj gölüne dökülür.

Kaynaklarından birleşme noktalarına kadar uzunlukları 722 km. olan Murat suyu ile 460 km. olan Karasu'nun birleşmesiyle oluşan Fırat nehri önce güneybatıya, sonra da güneye doğru akar. Ortaçağ'ın ünlü kalelerinden Hısnü'l-Minsâr'ın batısından geçtikten sonra Malatya ovasının doğu kenarını boylar. Aynı zamanda Malatya ile Elazığ'ı ayıran il sınırına da uyan bu kesimde nehre sağ taraftan gelen iki kol karışır. Bunlardan biri Arap kaynaklarında Nehrü Cercârîyye olarak geçen, günümüzde Kuruçay veya Hekimhan suyu olarak bilinen ve Sivas-Malatya demiryolu tarafından izlenen akarsu, ötekisi de eski kaynaklardaki adı Nehrü Kubâkib olan Tohma suyudur. Malatya'yı Sivas'a bağlayan tarihî yolu kesen bu ikinci akarsu üzerinde, halen Karakaya Barajı suları altında kalan ünlü Kırkgöz Köprüsü (Kantaratü Kubâkib) bulunmaktadı.

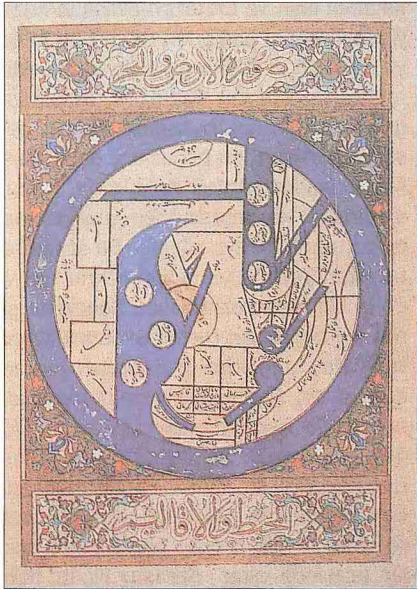
Fırat bu iki kolu aldıktan sonra, üzerinden Malatya-Elazığ karayolunun geçtiği yeni Kömürhan Köprüsü'nün (Cumhuriyet'in başlarında yapılan ve o dönemde İsmetpaşa Köprüsü adıyla anılan bu köprü günümüzde Karakaya baraj gölünün suları altında kalmıştır) altından geçer ve bu noktadan itibaren Güneydoğu Toroslar arasındaki dar ve derin boğaza girer. Fırat, uzunluğu 50 km. kadar olan bu boğazdan tarihî Gerger Kalesi önünden çıkar. Daha sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinde önce kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda akar; Samsat (Sümeysât) önlere kadar uzanan yatağı daha da genişler ve bu kesimde vadi yatağı ve çevresi Atatürk baraj gölünün suları altında kalır. Daha sonra da Halfeti önlere başlayarak kuzey-güney doğrultusunu alır. Bu kesimde Gaziantep platosu ile Şanlıurfa platosunu birbirinden ayıran Fırat, doğu kıyısı boyunca uzanan çok dik yamaçlı bir kaya sırtı üzerinde inşa

edilmiş olan Rumkale'nin de (sonraki dönemlerde Kal'atü'l-müslimîn) eteklerinden geçer. Daha güneyde, 1952 yılında başlanıp 1956 yılında tamamlanan 710 m. uzunluğundaki Birecik Köprüsü'nün inşasından önce Gaziantep'i Urfa'ya bağlayan yol burada kesintiye uğrar, taşıtlar ve yolcular basit sallarla (kelek) karşı kıyıya ulaşırlardı.

Karkamış'ın (Kargamış) hemen doğusunda Türkiye topraklarını terkederek Suriye'ye giren Fırat'a bu bölgede de bazı akarsular kavuşur. Gaziantep platosunun sularını toplayan Sacır (Sacur) suyu ile Şanlıurfa yöresinden gelen Belih suyu, Mardin yöresinden gelen Habur çayı bunlar arasındadır. Suriye topraklarını Ebükemal'i geçtikten sonra terkedilen nehir Irak topraklarına girip bu ülkede Kerbelâ, Hille, Nəcəf, Näsiriye şehirlerinin yakınından geçer ve sık sık yatak değiştirir. Esasen tarihî kaynaklarda bu akarsuyun mecrasına ait verilen bilgilerin birbirini tutmaması da bu çok sık yatak değişikliğinden dolayıdır. Ayrıca Fırat Dicle nehriyle birleşmeden önce de birkaç kola ayrılarak bataklık ve göllerle kaplı bir alan meydana getirir. Fırat ve Dicle nehirleri beş altı asır müddetle yakın zamanlara kadar Kurna mevkiinde birleşiyordu. Günümüzde ise bu birleşme noktası yaklaşık 45 km. daha güneyde bulunan Gurmet Ali mevkiinde gerçekleşmektedir. Fırat'ın Dicle ile birleştiği noktanın da güneye doğru yer değiştirmiş olması, bu iki nehirdeki sık mecrâ değişiklikleri hakkında bilgi vermektedir. İki önemli nehrin birleşmesiyle meydana gelen akarsu Şattûlarap adını alarak Basra körfezine ulaşmaktadır. Toplam yatak uzunluğu 2800 km. olan Fırat ırmağının, Karasu kaynağından Suriye sınırına kadar olan uzunluğu 971 km., Murat kaynağından Suriye sınırına kadar uzunluğu ise 1263 kilometredir.

Fırat ve çevresinin ilk çağlardan günümüze kadar devam eden en önemli özelliği zengin ziraat alanlarının sulanmasında oynadığı roldür. Tarım alanlarının sulanmasında Fırat nehrinden faydalanmanın geçmişi çok eskilere dayanır. Milâttan önce 3000 yıllarında bu ırmağın aşağı çığırında sulama kanalları açıldığı bilinmektedir. Bu kanallar daha sonra Moğol akınları sırasında yıkılmıştı. Nehrin düzensiz sularını kontrol altına almak için yapılan çalışmalar Ortaçağ'da müslüman Araplar tarafından da devam ettirilmiştir. Gerek Bâbil döneminden izleri günümüze kadar gelen, gerekse bunlardan da faydalanarak Ortaçağ'da inşa

İstahri'nin *Mesâlikü'l-memâlik* adlı eserinde Fırat ve çevresini gösteren harita (TSMK, III. Ahmed, nr. 3348, vr. 2^b)

edilen kanallar şebekesi Enbâr civarında başlar. Fırat'tan ayrılan en önemli dört kanalın adı Ortaçağ İslâm kaynaklarında Nehrû İśâ, Nehrû Sarsar, Nehrû Mâlik, Nehrû Kûsâ olarak geçer.

Nehrin sularını kontrol altında tutmak ve taşkın zamanlarındaki suyu biriktirerek suların çekilmiş olduğu dönemlerde de kullanmak amacıyla bentlerin inşası yakın dönemlerde de devam etmiş, meselâ böyle bir bendin yapımına I. Dünya Savaşı öncesinde başlanarak Habbâniye adıyla sunî bir göl meydana getirilmiştir. Günümüzde ise Fırat'ın sularından hem sulama, hem çevreyi taşkından koruma, hem de elektrik enerjisi üretme bakımından bir dizi kademeli barajlar sistemiyle (Keban, Karakaya, Atatürk barajları) faydalanılmaktadır. Türkiye tarihinde en büyük yatırımı meydana getiren ve on üç alt projeden oluşan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) yedi alt projesi (Aşağı Fırat, Karakaya Barajı, Sınır Fırat, Suruç-Baziki, Adıyaman-Kâhta, Göksu-Araban ve Gaziantep projeleri) Fırat havzasını ilgilendirmektedir.

Fırat nehrinin tarım alanlarının sulanmasında tarih boyunca hiç eksilmeyen önemine karşılık ulaşım sistemindeki önemi geçmişten günümüze kadar azalmıştır. Ortaçağ ipek ticaretinde Fırat nehrinin önemli bir rolü vardı. Abbâsîler döneminde milletlerarası ticaretin başlıca iki ana yolu Dicle ve Fırat nehirlerini izlemekteydi. Bundan dolayı X. yüzyıl İslâm coğrafyacılarından Makdisî, bu iki nehrin müşterek olarak döküldüğü Basra körfezine Çin denizi adını vermişti. Zira Uzakdoğu'ya giden gemilerin çıkış noktası burası idi. Araplar, İranlılar'a karşı kazandıkları ilk zaferlerin sonunda (635-636) düşmanlarının Basra körfezi boyunca seyrüseferde bulunmalarını ve Uman ülkesiyle Hindistan'a doğru gemi göndermelerini engellemek için Fırat havzasında Basra şehrini kurmuşlardı. Kuruluşunu Fırat nehrinin mevcudiyetine borçlu olan bu önemli şehir sonradan doğuya giden Arap gemilerinin çıkış noktası olmuştur.

Fırat ırmağı Ortaçağ'da Irak için olduğu kadar Suriye için de önemli bir yoldu. Basra körfezinden, Fırat'ın Akdeniz'e en fazla yaklaştığı noktada bulunan Bâlis şehrine kadar nehir boyunca veya nehir kıyısını takip eden kervan yoluyla bir mal akımı devam ediyordu. Eski Arap coğrafyacılarına göre bu yol üzerinde önemli iki merkez Rakka ve Bâlis şehirleriydi. Bunlardan Rakka İranlılar'ın ipek

aldıkları pazar yerlerinden biriydi. Bu şehir Arap hâkimiyeti altında, özellikle Sâsânîler zamanında Fırat boyunca kuzeydoğu yönünde Nizip, güneybatıda Şam ile olan bağı sonucunda zenginlik ve refahını sürdürdü. Bâlis şehri ise Fırat'ın Akdeniz kıyılarına en fazla yaklaştığı noktada kurulmuş olması dolayısıyla ayrı bir öneme sahipti. Bu avantajı sayesinde Bâlis'e kadar nehir taşımacılığı ile gelen mallar, en kısa karayolunu takip ederek Akdeniz kıyısında İskenderun ya da Lazkiye limanına aktarılıyordu. Hatta Arap coğrafyacısı İstahrî bu şehri "Suriyeliler'in limanı" şeklinde anmıştır. Ortaçağ müelliflerinden Hurdâzbih'in verdiği bilgiye göre tüccarlar Bâlis ile Antakya arasındaki karayolunu üç günde katediyorlardı.

Ortaçağ'da Akdeniz'de ticaret yapan yahudiler bazan Âsi nehrinin denize ulaştığı yerde karaya ayak basarlar, Antakya ve Halep'ten geçtikten sonra Fırat'a varırlar, Fırat yatağını Dicle'ye en çok yaklaştığı noktaya kadar takip ettikten sonra Bağdat'a geçip Dicle yoluyla Basra körfezine ve Hint Okyanusu'na çıkarlardı. Burada da Dicle havzasında olan Bağdat'ın önem kazanmasında bu mevkiin Dicle'nin Fırat'a en fazla yaklaştığı noktada, yani Fırat üzerinde nakliyattan en kolay istifade edilebilir bir yerde bulunmasının rolü açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Fırat üzerindeki nehir taşımacılığı Osmanlı Devleti döneminde de önemini korudu. Bu dönemde Birecik'le Basra arasında ulaşım yapılmaktaydı. XVI. yüzyıl başlarında Birecik'te tekne yapılan bir tersanenin bulunduğu bilinmektedir.

İngilizler Fırat yoluyla Hindistan'a ulaşmanın kolaylığını ispat etmek için 1840 yılında iki buharlı gemiyi Fırat'ta sefere koydular, fakat olumlu bir sonuç alamayınca bu teşebbüslerinden vazgeçtiler. Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında yaptırdığı küçük gemilerden biri de Fırat üzerinde Halep'in doğusundaki Meskene'ye kadar çıkabilmiştir. Fakat Fırat üzerindeki taşımacılık hiçbir zaman komşusu Dicle ırmağındaki kadar önemli olmamıştır. Günümüzde modern ve hızlı kara taşıma araçlarının devreye girmesinden sonra Fırat'taki geleneksel nehir taşımacılığı Dicle'deki gibi önemini yitirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İstahrî, *Mesâlik*, s. 23, 27, 62; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 154; H. von Moltke, *Türkiye Mektupları* (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s. 156-164; W. Heyt, *Yakın-Do-*

ğu Ticaret Tarihi (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 38, 137, 181, 183; Cengiz Orhonlu — Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *TD*, XIII/17-18 (1962), s. 77-102; Besim Darkot — R. Hartmann, "Fırat", *İA*, IV, 622-626; R. Hartmann — E. De Vaumas, "al-Furât", *EJ²* (İng.), II, 945-948; İdris Bostan, "Birecik", *DİA*, VI, 187-188.

METİN TUNCEL

□ EDEBİYAT. Divan edebiyatında birçok ülke ve şehrin yanında çeşitli dağ, göl ve ırmaklar da değişik özellikleriyle doğrudan veya dolaylı olarak şiirlere konu edilmiştir. Bunlar arasında Fırat nehri de Tuna, Nil, Meriç, Tunca, Seyhan, Ceyhan nehirleriyle beraber çeşitli beyitlerde yer alır.

Kur'ân-ı Kerim'de üç âyette "azbün furâtün" ve "mâen furâten" şeklinde geçen (el-Furkân 25/53; Fâtır 35/12; el-Mürselât 77/27) **furât** kelimesi "içene ferahlık veren tatlı su" anlamında kullanılmaktadır. Arapça sözlüklerde "son derece tatlı" mânasına gelen furât çeşitli hadislerde Fırat nehrinin adı olarak yer almaktadır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 326). *Kütüb-i Sitte*'de bulunan ve mi'râcı geniş bir şekilde anlatan meşhur hadiste zikredildiğine göre, Hz. Peygamber sidretü'l-müntehâda sidre ağacını ve altından akan nehirleri görünce Cebrâil'e burayı sormuş, onun, "Sidretü'l-müntehâdır; buradan ikisi zâhir, ikisi bâtın olmak üzere dört nehir akar" diye cevap vermesi üzerine, "Bu dört nehir hangileridir?" diye sormuş, Cebrâil de, "Bâtinî olan iki nehir cennettir, zâhirî nehirler ise Nil ve Fırat'tır" demiştir (hadisin tamamı ve izahı için bk. *Tecrid Tecemesi*, X, 60-75). Bir başka hadiste Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil nehirlerinin cennet ırmaklarından olduğu bildirilmiştir (Müslim, "Cennet", 26). Kıyametin kopmasının Fırat nehriyle ilgisini belirten hadisler de vardır (Müslim, "Fiten", 29-32).

Tevrat'a göre Âdem ile Havvâ'nın içinde yaşadığı bahçe (cennet) Dicle ile Fırat arasındaki bölgede kurulmuştur. Ahd-i Atîk'te Fırat arz-ı mev'ûdun doğu sınırı olarak gösterilmektedir (*DİA*, III, 442-444). İslâm ulemâsı arasında da arz-ı mukaddesin doğu sınırının Fırat nehri olduğu kabul edilmektedir. Dünya üzerindeki en eski ve büyük medeniyetler Dicle ve Fırat arasındaki vadilerde kurulmuştur.

Fırat nehri, öncelikle mi'râc hadislerinde zikredilen özellikleriyle Abdülvâsi Çelebi, Ârif, Süleyman Nahfî, Hâfız Ömer Yenişehrî ve Seyyidî gibi birçok şairin